

3-kazus

Huquq normalari ularda mustahkamlangan qoidalarining xarakteriga qarab huquq va vakolat beruvchi, majburiyat yuklovchi va taqiqlovchi (man qiluvchi) normalarga ajratiladi. Xususan, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida quyidagi normalar o'z ifodasini topgan:

1) O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 29- moddasida “Har kim fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi huquqiga ega...”;

2) O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 51 - moddasida “Fuqarolar qonun bilan belgilangan soliqlar va mahalliy yig'implarni to'lashga majburdirlar”;

3) O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 58 - moddasida mustahkamlab qo'yilgan “... Davlat organlari va mansabdor shaxslarning jamoat birlashmalari faoliyatiga aralashishiga, shuningdek jamoat birlashmalarining davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatiga aralashishiga yo'l qo'yilmaydi”.

Vakolat beruvchi, majburiyat yuklovchi va taqiqlovchi normalarning bir - biridan farqli jihatlarini izohlash orqali keltirilgan normalar huquq normasining qay turiga kirishini atroflicha muhokama qiling.

Javob

Huquq normalarining ilmiy va o'quv adabiyotida turlicha tasniflari va guruhlanishlari mavjud. Tasniflash deganda, mantiqan o'rganilayotgan obyektlarni turlar bo'yicha ma'lum bir umumiy mezonlar asosida guruhlarga ajratish tushuniladi. Tasniflashning to'g'ri va to'laroq bo'lishi, avvalo, unga asos qilib olingan mezonning boshqa barcha belgilarini qayd etuvchi uning eng ahamiyatli jihatiga bog'liqdir. Yuridik normalarni tasniflashning to'rtta mezoni mavjud¹:

- 1) ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga solish funksiyalari;
- 2) huquqiy tartibga solish predmeti;
- 3) huquqiy tartibga solish metodi;
- 4) normani ifodalash shakli.

Huquq normalari huquqiy tartibga solish mexanizmidagi funksional vazifasiga ko'ra, boshlang'ich normalar va qoida – normalarga bo'linadi. Boshlang'ich, ta'sis etuvchi, yo'nalish beruvchi normalar ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga solishning maqsadini, vazifalarini, prinsiplari, yo'nalishi va chegaralarini aniqlab beruvchi asos hisoblanadi. Demak, bunday normalar qatoriga Konstitutsiyada mustahkamlanadigan mamlakat iqtisodiyoti va davlat siyosati asoslarini, inson huquqlari va erkinliklari, fuqarolik jamiyati asoslarini ifodalovchi normalar kiradi; shuningdek, huquq sohalari asoslarini belgilovchi prinsip-normalar, yo'nalish va vazifalarni ifodalovchi maqsad - normalar, huquqiy tushuncha va kategoriyalarni belgilovchi ta'rif - normalar kiradi.

Huquqiy normalarning katta qismini xulq - atvor qoidalaridan iborat normalar tashkil etadi. Huquqiy normalarni tasniflash uchun asosan, huquq normasi elementi bo'lgan dispozitsiyaning mazmuni bilan bog'liq holdagi o'zgarishlar nazarda tutiladi. Umuman olganda, huquq normasining tasniflanishiga dispozitsiyadagi o'zgarish ta'sir etadi hamda turli mezonlar orqali o'z ifodasini topadi. Huquq normasini tasniflashda usul va mezonlar ko'p bo'lganligi uchun uni

¹ “Davlat va huquq nazariyasi. Darslik.” // Odilqoriyev X.T. – T.: “Adolat”, 2018 – 262 b.

tasniflashning umumiy tomonlarini inobatga olgan holda, guruhlarga bo'lish qulay hisoblanadi.²

Shu bilan bir qatorda, huquq normalarida mustahkamlangan qoidalar xususiyatiga qarab **huquq va vakolat beruvchi normalar, majburiyat yuklovchi normalar va taqiqlovchi (man qiluvchi) normalarga** to'xtalib o'tishimiz joiz.

Huquq va vakolat beruvchi normalar – ya'ni, huquq subyektiga qanday harakatlarni sodir etish mumkinligini ko'rsatuvchi normalar hisoblanadi. Vakolat beruvchi huquqni belgilovchi normalar subyektlariga o'zlarida ko'zda tutilgan ijobiy xarakterlik qilish huquqini beradi. Shuningdek, huquq va vakolat beruvchi normalar subyektlarga ijobiy harakatlar qilish uchun ma'lum huquqlar va imkoniyatlar beradi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 31-moddasiga binoan “Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson xohlagan diniga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega. Diniy qarashlarni majburiy singdirishga yo'l qo'yilmaydi”. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat - protsessual kodeksining 36 - moddasiga ko'ra, tergovchi jinoyat ishini qo'zg'atish va tugatishga, ishni qo'zg'atishni rad etishga, gumondor shaxslarni ushlash va so'roq qilishga, Jinoyat- protsessual kodeksida nazarda tutilgan tergov harakatlarini olib borishga, shaxsni ishda ayblanuvchi tariqasida ishtirok qilish uchun jalb etish to'g'rida va unga nisbatan ehtiyot chorasini tanlash to'g'risida qaror chiqarish va unga nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshirishga haqlidir.

Majburiyat yuklovchi normalar³ – ya'ni, qanday harakatlarni sodir etish lozimligini ko'rsatuvchi normalar. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50 - moddasiga binoan “Fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishga majburdirlar”. Yana bir misol ketirib o'tadigan bo'lsam: “O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati to'g'risida”gi konstitutsiyaviy qonunning 28 - moddasiga ko'ra, Prezident imzolashni rad etib,

² “Davlat va huquq nazariyasi. Darslik.” // Odilqoriyev X.T. – T.: “Adolat”, 2018 – 263 b.

³ “Davlat va huquq nazariyasi. Darslik.” // Odilqoriyev X.T. – T.: “Adolat”, 2018 – 263 b.

qayta ko'rib chiqish uchun yuborgan qonun Senat a'zolari umumiy sonining kamida uchdan ikki qismidan iborat ko'pchilik ovozi bilan ma'qullansa, uni Prezident o'n to'rt kun ichida imzolashga va e'lon qilishga majbur", deb ko'rsatib o'tilgan. Keltirib o'tilgan misollar majburiyat yuklovchi normalar sirasiga kiradi.

Taqiqlovchi (man qiluvchi) normalar⁴ – huquq subyektlariga muayyan xatti- harakatlarni sodir etishini man qiluvchi normalar hisoblanadi. Ya'ni huquq normasida ko'rsatilgan qandaydir harakatlarni bajarishni taqiqlash hisoblanadi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 57- moddasiga muvofiq "maxfiy jamiyatlar va uyushmalar tuzish taqiqlanadi", deb ko'rsatib o'tilgan va bu qoida man etish (taqiqlash) xarakteriga ega hisoblanadi.

Yuqoridagi kazusda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 29, 51, 58 - moddalari keltirib o'tilgan va biz ushbu normalarni tasniflab o'tamiz.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 29 - moddasida "Har kim fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi huquqiga ega. Har kim o'zi istagan axborotni izlash, olish va uni tarqatish huquqiga ega, amaldagi konstitutsiyaviy tuzumga qarshi qaratilgan axborot va qonun bilab belgilangan boshqa cheklashlar bundan mustasnodir. Fikr yuritish va uni ifodalash erkinligi faqat davlat siri va boshqa sirlarga taalluqli bo'lgan taqdirdagina qonun bilan cheklashi mumkin", deb ko'rsatib o'tilgan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 29 - moddasi huquq va vakolatlar beruvchi normalar sirasiga kiradi. Ya'ni, huquq subyektiga qanday harakatlarni sodir etish mumkinligini ko'rsatuvchi norma hisoblanadi. Shu bilan birga, huquq va vakolat beruvchi norma subyektlarga o'zlarida ko'zda tutilgan ijobiy xarakatlar qilish huquqlar va imkoniyatlar beradi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 29 - moddasi ham huquq va vakolatlar beruvchi normalar sirasiga kiradi. Chunki ushbu normada ko'rsatib o'tilganidek, fuqarolarga fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi berilgan va kafolatlangan. Bundan tashqari, har kim o'zi istagan axborotni izlash, olish va uni tarqatish huquqiga ega ekanligi kabi huquqlar berilgan va belgilangan.

⁴ "Davlat va huquq nazariyasi. Darslik." // Odilqoriyev X.T. – T.: "Adolat", 2018 – 263 b.

Keyingi o'rinda, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 51-moddasiga to'xtalib o'tadigan bo'lsak, ushbu moddaga binoan "Fuqarolar qonun bilan belgilangan soliqlar va mahalliy yig'implarni to'lashga majburlar", deb ko'rsatib o'tilgan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 51-moddasining matnidan ham anglashimiz mumkinki, ushbu norma majburiyat yuklovchi normalar sirasiga kiradi. Ya'ni yuqorida keltirib o'tilganidek, **majburiyat yuklovchi normalar** - qanday harakatlarni sodir etish lozimligini ko'rsatuvchi normalar hisoblanadi. Bundan shuni xulosa qilishimiz mumkinki, ushbu normada fuqarolar qanday harakatlarni qilishi lozimligi ko'rsatib o'tilgan, ya'ni fuqarolar qonun bilan belgilangan soliqlar va mahalliy yig'implarni to'lashga majbur ekanligi ko'rsatib o'tilgan.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 58 – moddasiga ham to'xtalib o'tamiz. Konstitutsiyaning 58 - moddasida "Davlat jamoat birlashmalarining huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishini ta'minlaydi, ularga ijtimoiy hayotda ishtirok etish uchun teng huquqiy imkoniyatlar yaratib beradi. **Davlat organlari va mansabdor shaxslarning jamoat birlashmalari faoliyatiga aralashishiga, shuningdek jamoat birlashmalarining davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatiga aralashishiga yo'l qo'yilmaydi**", deb ko'rsatib o'tilgan. Ushbu norma taqiqlovchi (man qiluvchi) normalar sirasiga kiradi, chunki yuqorida biz aytib o'tganimizdek, **taqiqlovchi norma** – huquq subyektlariga muayyan xatti - harakatlarni sodir etishini man qiluvchi normalar hisoblanadi. Ya'ni, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 58 - moddasidagi huquq subyektlarining bir - birining faoliyatiga aralashishi bilan bog'liq xatti - harakatlarni sodir etish taqiqlangan.

Xulosa qilib o'tadigan bo'lsak, katusda ko'rsatib o'tilgan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 29, 51, 58 - moddalarini tahlil qilib o'tdik va shu bilan birga, huquq normalarida mustahkamlangan qoidalar xususiyatiga qarab **huquq va vakolat beruvchi normalar, majburiyat yuklovchi normalar va taqiqlovchi (man qiluvchi) normalar** kabi turlariga to'xtalib o'tdik. Tahlillarimiz

natijasida, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining **29- moddasi huquq va vakolatlarni beruvchi normalar** sirasiga kirishini tahlil qilib o'tdik. Shuningdek, Konstitutsiyaning 51 - moddasi esa, **majburiyat yuklovchi normalarga** mansub ekanligini guvohi bo'ldik. Konstitutsiyamizning 58 - moddasining **man qiluvchi (taqiqlovchi) normalar** sirasiga kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. "Davlat va huquq nazariyasi. Darslik." // Odilqoriyev X.T. – T.: "Adolat", 2018 – 528 b.
3. "Konstitutsiyaviy huquq. Darslik." // Husanov O.T. – T.: "Adolat", 2013 – 552 b.

Internet manbalari

1. www.distant.tsul.uz (ma'ruza matni).
2. www.wikipedia.org.